

Mats Franzén

Arbetarklassens boende

Uppsala 1920 – 1980

(Texten är ursprungligen publicerad i boken Arbetarstaden Uppsala, Red. Lars Maths Isacsson & Magnusson, Gidlunds, 1996. Digitaliserad av Förbundet Allt åt Alla Uppsala hösten 2012.)

Idag är det lätt att ta ett bra boende för givet. Flera av våra vardagsvanor tyder på det. Många är vi som går i strumplästen inomhus. Med gamla tiders golvdrag hade det knappast gått. Inte heller hade man kunnat duscha hemma varje dag. Exempler kan lätt mångfaldigas. Vanor som vi så lätt tar för givna är emellertid långt ifrån det. Många sådana vanor har vi kunnat skaffa oss först med moderna och rymliga bostäder.

Som var kvinnas och mans egendom är dessa vanor av ganska sent datum – i Sverige så som i Uppsala. På kort tid, under några decennier, revolutionerades boendet. Vad var det som hände och hur gick det till?

Vårt boende grundlägger också andra vanor. Det ger oss en plats i staden, en hemhörighet, och en relation till staden. Hemhörigheten omfattar ofta mer än den egna bostaden. Den kan gälla vägen till jobbet lika väl som särskilda platser i staden. Ens förhållande till staden kan vara mycket eget och handla om bestämda personliga erfarenheter. Men här finns också med andra delade erfarenheter. De har sin grund i att Uppsala, som andra svenska städer, har varit en klassmässigt uppdelad stad. Dessa gemensamma erfarenheter handlar om arbete och boende, men omfattar ofta också annat, som fritid, nöjen och skolgång.

Därför kan vi tala om just arbetarklassens Uppsala – även om andra grupper mer högljutt försöker göra staden till sin. Arbetarklassens Uppsala är platsen, eller platserna, för dessa gemensamma erfarenheter. Så var bor och bodde arbetarklassen? Hur såg arbetarstaden ut och hur har den förändrats?

Den gamla arbetarstaden 1. Typisk gårdsinteriör från Dragarbrunn: Dragarbrunnsgatan 23 i kvarteret S:t Per. Bilden från omkring 1920.

Det historiska arvet

Vår historia börjar vid första världskriget slut. Med den allmänna rösträtten vann arbetarrörelsen en viktig politisk framgång. Men fortfarande var mycket vid det gamla. Låt oss börja vår historia med det historiska arvet, bostadsvillkoren i arbetarklassen runt första världskriget. Arvet gjorde man inte sig av med utan vidare. Bebyggelse förändras långsamt, väl skötta kan bostadshus bli över hundra år, även misskötta hus kan stå både länge och väl. Så vad fick 20-talet i arv?

Då var Uppsala fortfarande en liten stad, till befolkning och yta. Staden rymdes i stort sett inom 1880 års stadsplan. Utanför den – och det är intressant – hade det emellertid vuxit upp flera områden med kåkbebyggelse, främst för arbetarklassen, vilket inte var någon slump. Det blev billigare så: här behövde man inte följa reglerna i 1874 års byggnadslag. Bostäderna blev därefter: små och mycket enkla, ofta utan tambur och hall; många dåligt byggda och därför ohälsosamma; vatten och avlopp saknades i många lägenheter. Det var områden som Erikslund och Eriksdal utanför Luthagen, Petterslund långt ut på Vaksalagatan, samt Nya Svartbäcken (norr om Skolgatan). Alla utom Nya Svartbäcken låg som öar av kåkbebyggelse utanför den egentliga staden. För lång tid framåt, åtminstone in på 1960-talet, fanns här stadens billigaste hyreslägenheter.

Den gamla arbetarstaden II. Vaksalagatan österut – Petterslund till höger. Omkring 1920

arbetare i äldre, nedgångna fastigheter av trä, ibland reveterade. Ofta bodde de i gårdshus eller i till lägenheter ombyggda skjul och inredda vindar. Särskilt vanligt var detta vid Dragarbrunns- och Kungsängsgatorna. Även Övre Slottsgatan hade en sådan ansamling av arbetarbostäder. Skillnaden mot Eriksdal eller Petterslund var att här bodde man centralt, ofta vägg i vägg med hantverkare och butiker. Någon standardskillnad var det knappast frågan om. Hade Uppsala som Sundsvall eller Karlstad brunnit under 1800-talets andra hälft, hade förhållandena troligen blivit helt andra.

Dessa bostadsförhållanden var knappast unika för Uppsala i början på seklet. Bostadsfrågan handlade mycket om trångboddhet och ohälsosamma bostäder. Politiskt gjordes också föga. I Uppsala hade kommunen 1911 låtit uppföra ett så kallat barnrikehus, Pukehornet, i Svartbäcken avsett för "obemedlade och barnrika familjer", men det var en droppe i havet. Flera industrier, som Uppsala ångkvarn och SJ, hade dock personalbostäder. Deras standard var inte den sämsta – men det förutsattes att man var anställd och, i förlängningen därav, lojal med företaget för att få bo där.

Liknande bebyggelse växte fram i andra svenska städer – av samma skäl. Karaktäristiskt för Uppsala blev snarare avsaknaden av större hyreshus i staden byggda för arbetarklassen. Kanske är baksidan av Tripolis undantaget som bekräftar regeln, men husets framsida var för medelklassen. Större stenhus blev förhållandevis dyra att uppföra i Uppsalaleran och byggdes för medelklassen och högre sociala skikt. Uppe på åsen, där grunden var fast, blockerade universitetet och kyrka sedan länge och för lång tid framåt stadens expansion.

Men arbetarbostäder fanns inne i staden – mellan järnvägen och ån. På blott obetydligt avstånd från Stora Torget och Östra Ågatan bodde många

Bostadsförsörjningen var en fråga för marknaden. För arbetarfamiljen betydde det, att ju fler barn man hade, desto mindre bostad hade man råd med när maten var betald. Ett inte ovanligt sätt att få råd med hyran var att ta inneboende. Blev någon i familjen arbetslös, fick man ta fler inneboende, eller flytta till något billigare, om det gick att hitta. Så såg marknadens lösning av problemet ut. För fastighetsägaren är ett bostadshus en mycket långsiktig investering. På en "fri marknad" byggs därför först när efterfrågan, hyran, blivit mycket hög. Investeringar i bostäder för vanligt folk kom i skymundan för mer lukrativa affärer. Som regel förutsatte de att bostadsbristen hade svällt ordentligt. Bostadsbrist blev det normala för en kapitalistisk bostadsmarknad.

Kungsgärdets Egnahemsbebyggelse ritades av stadsarkitekten Gunnar Leche men byggdes ut först 1925 – 1930. Krongatan, ovan vid korsningen med Slöjdgatan, löper i väst parallellt med nya kyrkogården. Området bebyggdes med tvåfamiljehus av trä, tänkta som prototyper och med egna trädgårdar för stadens hastigt växande arbetarbefolkning. I den tidiga diskussionen bland stadens styrande väcktes denna fråga strax efter sekelskiftet av Axel Olivecrona, demokratiskt sinnad häradshövding och liberal politiker i staden. Som ordförande i den första bostadskommittén avvisades hans förslag dock av drätselkammaren, vilket ledde till att han 1904 tog initiativ till bildandet av AB Rickombergas egna hem, som med stöd av fröken Hildur Ottelins privata markförvärv kunde starta den första egnahemsbebyggelsen i Uppsala för arbetarfamiljer. Olivecronas idéer vann långsamt gehör i stadsfullmäktige, och ledde till utbyggnaden av Kungsgärdets egnahemsområde efter markförvärv av staden. Lån beviljades på fördelaktiga villkor och staden stod som byggansvarig. Motstånd restes av konservativa krafter, som ansåg att kommunen därmed skulle göra intrång på marknaden. Diskussionen om bättre arbetarbostäder kunde starta på allvar först efter den nya stadsplaneringen 1907 i hela landet. Krongatan har sitt namn efter Axel Olivecrona, från en epok i stadens historia som markerade en brytning med en äldre tids uppfattning om kommunalpolitik.

Text Gertrund Gidlund. Foto Gunnar Sundgren, Upplandsmuseet.

Några arbetare, med mer stabila inkomster, förmådde dock redan då ta kontroll över sitt boende genom sitt eget ägande, möjligt efter långt och hårt sparande. De var med om att uppföra stadens första föreningshus – våra första bostadsrättsföreningar. Men de flesta bodde med sämre villkor. Enligt Karl Arvid Edins studie

Arbetarbefolkningens bostadsförhållanden i Uppsala var år 1907 ni av tio arbetarlägenheter om ett rum och kök eller mindre. Många saknade kök. Trångboddheten var betydande. Enligt mellankrigstidens norm – vid mer än två boende per rum (kök räknas som rum) föreligger trångboddhet – var vart fjärde hushåll trångbott. Det innebar att flera personer än så var trångbodda, eller mer än två arbetare på fem.

Det historiska arvet gäller alltså flera saker. Det handlade om dåliga bostäder för arbetarklassen och om att de låg på särskilda platser i staden. Att Uppsala var en uppdelad stad. Men det handlade också om bostadsvanor anpassade till dessa villkor. Och dessa villkor handlade inte bara om dåliga bostäder till höga

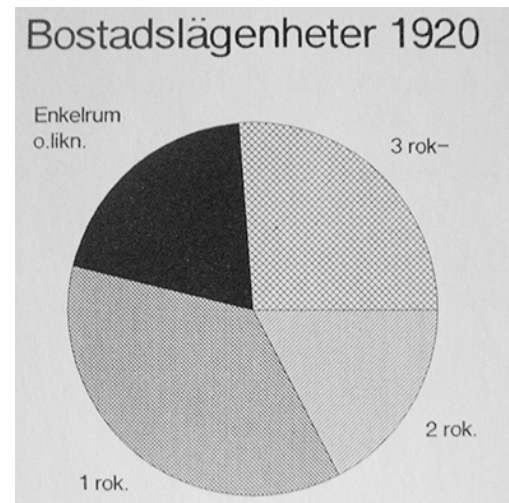
hyror. De handlade också om en bostadsförsörjning organiserad helt efter marknadens krav.

Mellan krigen

Så såg det historiska arvet ut. För att kunna följa förändringarna i bostäder och boende från år 1920 till år 1980, behöver vi göra några bestämda nedslag och fixera tillståndet. Åren 1920, 1945 och 1970 ger goda hållpunkter. Genom jämförelser med de ungefär jämstora industri- och residensstäderna Jönköping, Gävle och Västerås, kan vi dessutom se vad som har varit speciellt med Uppsala.

Bostäder och boende år 1920

År 1920 fanns det drygt 8000 bebodda lägenheter i Uppsala. Av dessa var ungefär 500 kombinerade affärs- och bostadslägenheter eller anstaltslägenheter. Jämfört med Jönköping, Västerås eller Gävle var andelen anstaltsboende påtagligt hög i Uppsala. Särskiljande för Uppsala var inte oväntat universitetet och studenterna, vilket märks i bostadsstatistiken. I Uppsala var den faktiska befolkningen (29 885) större än den mantalsfödda (28 897); i de andra städerna var det tvärtom. Trångboddheten var också mindre omfattande i Uppsala trots fler inneboende än i Jönköping, Västerås och Gävle! Studenternas närvaro i staden gör det dock svårt att få en bra uppfattning om antalet inneboende i Uppsalas arbetarhushåll.

I Uppsala fanns en jämfört med de tre städerna hög (jämfört med Gävle mycket hög) andel stora lägenheter. Drygt en av fyra lägenheter var på 3 rok (rum och kök) eller större. Andelen verkligt små lägenheter, mindre än 1 rok, var samtidigt jämförelsevis hög i Uppsala. Enkelrum och spiskök var inte alls lika vanligt i Jönköping och Västerås, dock något vanligare i Gävle än i Uppsala. Men bostadsstandarden var överlag sämre i Norrland än i Mellan- och Sydsverige.

Under hela mellankrigstiden skulle dock den typiska arbetarbostaden vara på 1 rok. Typisk var den både för att den var den vanligaste bostaden bland arbetare, men också för att den verkar ha utgjort en *familjebostadsnorm*. Ofta klarade en arbetarfamilj hyran här utan att behöva ta inneboende. Risken för det ökade dramatiskt redan vid 2 rok. Nästan två på fem av Uppsalas bostäder var av denna storlek. I jämförelsestäderna var dock runt varannan lägenhet på 1 rok. Troligen är den lägre andelen bostäder om 1 rok i Uppsala en konsekvens av stadens mindre arbetarklass.

Standarden var ännu definitivt omodern även i välsköta hus. Centralvärme var i det närmaste okänd. Bristen på värme och varmvatten gjorde hushållsarbetet tungt för kvinnorna. Däremot hade elektriskt ljus just blivit installerat i nästan alla lägenheter. Barnen slapp läsa läxor i fotogenlampans sken.

Trots att bostadsrätten har pekats ut som just en Uppsalatradition, så fanns det få sådana lägenheter i Uppsala 1920. Långt mindre än en lägenhet på femtio var bostadsrätt. Jönköpings andel var den dubbla, Västerås den fyrdubbla! I stället var *hyresformen helt dominerande* i Uppsala. Mer än fyra lägenheter av fem hyrdes ut – en för tiden tämligen hög siffra. I samtliga jämförelsestäder låg andelen hyreslägenheter klart under Uppsalas. Uppsala hade inte bara få bostadsrätter, utan också en liten andel egna hem. I Gävle, Västerås och Jönköping var var sjunde bostad ett egna hem. I Uppsala var andelen

blott hälften av detta.

Det historiska arvet kunde mellankrigstiden inte göra sig av med. Merparten av de bostäder för arbetarklassen som fanns 1917 fanns kvar 1939. De förhållanden som arvet byggde på kom faktiskt att i viktiga avseenden forma nytillskottet av bostäder. Marknaden – inte politiken – bestämde fortfarande villkoren. En långsam, men påtaglig höjning av arbetarklassens reallöner medförde dock vissa förbättringar av levnadsvillkoren och av boendet. Detta blev samtidigt en viktig förutsättning för HSB-rörelsen.

I arbetarstaden

Trots en betydande befolkningstillväxt, med åtföljande bostadsbyggande, förblev gränslinjen mellan det etablerade och det folkliga Uppsala orubbad. I grova drag gick den fortfarande *längs ån* – med två undantag. Väster om ån, utanför Luthagen, låg Erikslund och Erikssdal, och öster om ån dominerade borgerliga skikt kvarteren runt Stora Torget och de mer centrala delarna av Östra Ågatan. Arbetarklassens Uppsala låg under hela mellankrigstiden i ett tydligt *bälte* från Erikslund i nordväst, över Svartbäcken och ner i Kungsängen i sydost. I detta bälte var arbetarklassens närvaro större ju längre från centrum man kom. Runt två tredjedelar tillhörde arbetarklassen i Svartbäcken och nedre Kungsängen, medan andelen var ännu högre öster om järnvägen. I Fjärdingen, runt universitetet och domkyrka, var, inte oväntat, de borgerliga skikten som talrikast. Här utgjorde de drygt två tredjedelar av befolkningen. I Luthagen, vid samma tid, var deras dominans något svagare.

Bostadsvillkoren förbättrades gradvis genom tillskottet av nya, moderna lägenheter. Få av dem hyrdes dock ut. Mer än två tredjedelar blev bostadsrätter! Resten bestod av ungefär lika delar hyreslägenheter och egnahem. Hyreslägenheterna byggdes centralt – för medelklassen och uppåt. Förbättringarna nådde främst *de bättre ställda* arbetarna. Jämfört med tidigare kunde ändå relativt många nu spara till en insats. Kunde man dessutom mobilisera egna arbetsinsatser, var kanske en småstuga inom räckhåll. Medan allt fler kunde bo modernt, om än trångt, fanns för många inget alternativ till stadens kåkbebyggelse under mellankrigstiden. Skillnaderna i boendet torde därför ha ökat i Uppsalas arbetarklass under mellankrigstiden.

Uppsalas arbetarklass bodde fortfarande till stor del i äldre, ofta nedgångna trähus. Hälsovårdsnämnden förde en ojämn kamp mot brister som blev uppenbara för allt fler (men sist för fastighetsägaren). År 1929 – ett högst vanligt mellankrigsår – avlade bostadsinspektrisen Enecrantz 2 327 besök. Överbefolkning, vägglöss och dålig ventilation, drag och fuktskador var vardagsmat. Genom bostadsinspektionen försorg dömdes en del lägenheter ut. Deras antal var dock litet. Enecrantz tvingades konstatera: “Hyresgästernas rädsla för uppsägning eller ökad hyra lägger hinder i vägen för ett effektivt ingripande för missförhållandenas avhjälpande”.

Att sjukdomar blev vanliga i denna miljö förvånar inte. En kvinna berättar om sin uppväxt med tre syskon, mor far, i “en liten kall, fuktig och omodern lägenhet på Dragarbrunnsgatan. Barnen fick ofta “infektioner i luftrör, varbildning i öron och eksem. Vid akut sjukdom vintertid”, minns hon, “körde mor den sjuke på spark till Akademiska eller Slottskällans stora hus, där det en tid var barnsjukhus.”

De som växte upp i kåkstaden minns vissa saker mycket väl. Som råttorna vid soptunnorna. På gården hos slaktare Lundins var de kanske ovanligt många: “när man skulle gå ut med slaskhinken då var man så djävla rädd att man slog på dörren så råttorna försvann”. Även andra saker skrämde: “Det var ju en förfärlig förrättning egentligen att springa ner på muggen nere på gården, kallt och jåkligt. För de minsta”, berättar en som var med, var det så “att man knappt vågade gå dit ibland”. Pottan under sängen besparade en en del besök, men inte alla. I kåkstaden levdes vardagslivet som förr.

Nya vanor minskade dock trångboddheten. Arbetarfamiljerna skaffade sig färre barn. Samtidigt blev det mer ovanligt att man tog inneboende. Mätt med mellankrigstidens trångboddhetsnorm (se ovan) halverades de trångbodda hushållen från krigsslutet till år 1933. Då var ett hushåll på åtta trångbott. Kärnfamiljen – mamma, pappa och barn, men utan inneboende och släktingar – blev det vanliga också i arbetarklassen under mellankrigstiden. Vanlig inte bara som ideal, utan som vana, som levd verklighet – som regel fortfarande i ett rum och kök.

Med varje nybyggd lägenhet kunde fler få del i modern hemstandard. Här bröts arvet från förkrigstiden i ett mycket viktigt avseende. Rinnande varmt och kallt vatten, centralvärme och bad, blev allmänt förekommande åtminstone i 1930-talets nya bostäder. Att bostäderna inte blev större är knappast förvånande. Moderniteterna gjorde lägenheterna avsevärt dyrare än tidigare. För arbetarfamiljen stod nu valet i bästa fall mellan 1 rok modernt eller 2 rok omodernt.

Eller som sonen till en arbetare minns detta:

“Samma år som jag började skolan, så flyttade vi till Fålhagsgatan 3, till HSB därborta och vi fick ju badkar och gasspis. Jag kommer ihåg, morsan hon var ju i sjunde himlen. Och i denna ett rum och kök, där bodde vi tills vi var fyra ungar. När det bäddades på kvällen då... då kan ni förstå hur det såg ut. Då låg min brorsa och syrra skavfötters i kökssoffan och jag låg på sofflocket. Det ställde man mellan två stolar... Och sedan låg min minsta syster då i en sådan där barnsäng.”

En typisk situation från 1930-talet (men också senare): En del vanor kunde moderniseras medan andra bestod. I de moderna men sällan större lägenheterna förblev sovvanorna vid det gamla, även om fler fick egen säng. Där revolutionerades dock hemarbetet tack vare varmvatten och andra moderna bekvämligheter. För kvinnor som ofta haft dragiga och kalla bostäder, inte sällan med vatten på gården, som arbetsplats, blev den första moderna lägenheten lätt att jämföra med himmelriket. I många arbetarkvinnors berättelser om att de på 30- och 40-talen för första gången kunde flytta in i en modern lägenhet återkommer just jämförelsen med himmelriket, om det nu inte var paradiset.

Lika tidstypiskt var föraktet som mötte dem som växte upp i barnrikehusen. I “Pukis” fyra hus fanns över hundra barn – ofta kallade “Pukispaket”. En av dem minns detta som inte bara en nackdel ty det “märktes också en viss rädsla när vi drog in stans centrala delar”. Oviljan utifrån stärkte dessutom den inre sammanhållningen i kvarteret.

Varje arbetarstadsdel var en egen värld. Även om Dragarbrunn var annorlunda, skiljde sig inte de andra så mycket från varandra. Aldes Andersson minns sitt 30-tals Svartbäcken för där “har varje gatstump och gård sin historia”:

“Timmermansgatan ... var en pulsåder genom Svartbäcken ... Från Mikaelsparken ned till Stjärnhjelmogatan fanns service i överflöd och många arbetsplatser ... På tvärgatorna fanns flera småverkstäder, kaféer och tobakshandlare. I området rådde således full kommers och arbete dagarna i ända.”

Arbetarstaden bestod inte bara av bostäder: arbete och olika slags kommers gav den liv “dagarna i ända”.

Bostadspolitik?

I Uppsala som i resten av landet hände föga bostadspolitiskt under mellankrigstiden. En del initiativ togs efter krigsslutet för att häva den akuta bostadsnöd som uppstått under krigsåren. Hyresreglering infördes. I Uppsala, som i flera andra städer, togs en del kommunala initiativ mellan åren 1919 och 1925. Projekten avsatte några karaktäristiska, estetiskt sammanhållna bostadsmiljöer, belägna inom stadens arbetarklassbälte – även om Elsa Beskow-miljön vid Slöjdgatan förblev en liten enklav för sig tills Kungsgårdets småstugor började byggas. Till skillnad från i många andra länder avvecklades dessa åtgärder helt i Sverige redan efter några år.

I kommunfullmäktige var socialdemokraterna aktiva i bostadsfrågan. I förhållande till vad som uppfördes med privata initiativ – HSB inräknat – ledde dessa initiativ till ett fåtal bostäder. Som regel var det enklare än dem som uppfördes privat. Med bara liten överdrift kan man säga att bostadsfrågan var först en fråga för marknaden och sedan en fråga för fattigvården. Undantaget blev stöder till de självbyggda och självägda småstugorna mot slutet av 1930-talet, då hundratals sådana byggdes i stadens arbetarklassbälte: på Kungsgärdet, i Svartbäcken och Fålhagen.

Med HSB, i Uppsala bildat 1933, fick arbetarrörelsen dock ett eget medel för boendets förbättring. Det första huset stod färdigt året därpå, på Salagatan. De kommande tio åren byggde HSB hela 818 lägenheter – ett betydande bidrag till bostadsstockens förnyelse. De privata byggherrarna med Diös i spetsen uppförde dock ännu fler föreningshus.

På tröskeln till en ny tid

Vid krigsslutet stod vi på tröskeln till en ny tid – välfärdssamhället. Den nya tiden fanns redan där, som löfte och förhoppning. Vad boendet beträffar skulle det dock ta sin tid innan de flesta kunnat ta sig över tröskeln.

Bostadsläget på tröskeln 1945

En granskning av boende och bostäder 1945 gör det möjligt att se vad mellankrigstiden mer bestämt förde med sig. (Det bör dock noteras att en hel del då hade byggts i staden från 1942 och framåt.) År 1945 fanns i Uppsala 16 590 lägenheter. Drygt två av fem var tillgängliga som hyresbostäder på den fria marknaden – en betydande minskning mot 1920. Knappt två av fem var nu bostadsrätter. Med detta hade Uppsala *särklassigt mest bostadsrätter* i landet. Var femtonde lägenhet fanns samtidigt i barnrikehus eller andra billiga kommunala bostäder. Antalet tjänstebostäder var det dubbla. Resten av bostadsstocken bestod mest av lägenheter som ägaren själv bodde i, främst egnahem.

Jämför vi med Jönköping, Västerås och Gävle framstår Uppsalas särart tydligt: En låg andel hyreslägenheter och en mycket hög andel bostadsrätter. I Västerås var drygt en lägenhet på tio bostadsrätt, Jönköping och Gävle hade klart lägre

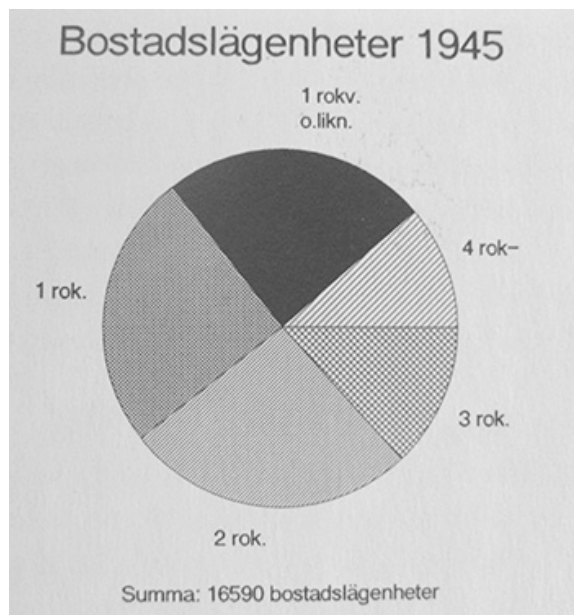
Folkhemmet byggs. Ny HSB-bebyggelse på Prästgatan i Stabby 1953. Foto Gunnar Sundgren, Upplandsmuseet.

andelar. Av Sveriges 61 städer med över 10 000 invånare hade tolv mer än en bostadsrätt på var tionde lägenhet. Näst högst andel bostadsrätter fanns i Malmö – Malmös andel var hälften av Uppsalas. Uppsala som bostadsrättsens stad framför andra är helt klart ett resultat av mellankrigstidens byggande.

Jämfört med de tre städerna hade Uppsala en relativt stor andel verkligt små lägenheter: nästan var fjärde var mindre än 1 rok, liksom relativt många större lägenheter: en på fyra lägenheter var på minst 3 rok. Detta återspeglar större inslag av borgerliga skikt i Uppsala. Dessa efterfrågade stora lägenheter, men också verkligt små lägenheter, de hyrdes ofta ut till studenter. I de mer arbetarklasspräglade Jönköping, Västerås och Gävle var i stället andelen 1 rok-lägenheter avsevärt högre än i Uppsala. I Uppsala var en lägenhet på fyra om 1 rok; i jämförelsestäderna mer än var tredje. I Uppsala var det vanligt med ännu mindre lägenheter. Drygt hälften av Uppsalas lägenheter var på 1 rok eller mindre. Uppsala hade samtidigt en ovanligt hög andel moderna lägenheter: nästan sju av tio hade exempelvis centralvärme. Relativt många lägenheter hade byggts sedan 1930-talets begynnelse, då den moderna standarden definitivt slog igenom. Mer än fyra lägenheter av tio var högst femton år gamla år 1945! En hög siffra – men för Västerås är den något högre, för Jönköpings och Gävles del dock betydligt lägre.

Merparten av dessa moderna lägenheter var bostadsrätter, men en stor del av arbetarklassen var hänvisad till det äldre, verkligt omoderna bostadsbeståndet. Mellan dessa ytterligheter fanns mycket litet att välja på. De fåtaliga barnrikehusen och bolagsbostäderna var dock undantag. Ett inte särskilt djärvt påstående är därför att stadens arbetarklass år 1945 var *tudelad* på ett karaktäristiskt sätt: de som hade det litet bättre ställt kunde bo modernt i bostadsrätt, eller småstuga, medan de som hade det litet sämre ställt ofta fick bo i inte bara omoderna, utan också slitna och nedgångna bostäder i stadskärnan, Petterslund, Eriksdal, och liknande områden. Nästan alla bodde dock i små lägenheter. 2 rok var överkomligt för blott ett fåtal – särskilt när det handlade om moderna lägenheter. Vilken del av arbetarklassen som var störst är svårt att bedöma, men ingen av dem kan ha varit så mycket större än den andra. Denna tudelning av klassen gällde *just boendet*; i annan konsumtion handlade det snarare om många små skillnader, inte en stor.

Denna tudelning blev påtaglig under mellankrigstiden. Å ena sidan gick det inte längre att bygga omoderna lägenheter just för arbetarklassen – under byggnadslagens krav och för tiden normal standard. Å andra sidan var det inte ekonomiskt fördelaktigt att bygga för tiden normala smålägenheter i Uppsala, om inte de boende stod för topplånet. Åtminstone var det ingen byggherre som vågade sig på detta. Så byggdes bostadsrätt efter bostadsrätt, men den ännu kvarstående kåkbebyggelsen stod där i det närmaste intakt. Merparten av bostadsrätterna uppfördes inte av HSB, utan av privata byggherrar, särskilt Anders Diös.

Många smålägenheter innebar en inte obetydlig trångboddhet – även om den i Uppsala var lägre än i andra städer, beroende på stadens sociala sammansättning. Enligt den med 1940-talet nya, mer ambitiösa trångboddhetsnormen – högst två boende per rum, köket nu undantaget – var 16,5 procent av hushållen trångbodda. Exakta siffror för Uppsala enligt den mellankrigstida normen går inte att få, men kan uppskattas till runt 3 procent av hushållen.

Arbetarstaden strax efter kriget

Hur såg du arbetarnas Uppsala ut? Låt oss besöka staden 1950, efter att en rad inkorporeringar gjorts. Staden hade vuxit kraftigt såväl i befolkning som yta på bara några decennier. Går vi medsols och från sydväst hade staden framförallt utvidgats genom ny bostadsbebyggelse i Kåbo och på Kungsgärdet, i yttre Luthagen och övre Svartbäcken, samt inte minst i de östra stadsdelarna, från Höganäs till Fålhagen och Almtuna.

Fyrisån var samma gamla klassgräns som förr. Den hade varken förskjutits eller rätats ut. Fortfarande fanns en borgerlig ficka öster om ån, runt Stora Torget och längs Östra Ågatan, samt några arbetarklassområden väster om ån. Men *arbetarstaden hade vuxit väster om ån*. Där låg Eriksdal och Erikslund, som nu, jämfört med två-tre decennier sedan, knappast blivit mer attraktiva, snarare tvärtom. Till det kom flera inkorporerade stadsdelar, dominerade av då fortfarande folklig egnahembebyggelse: från Sunnersta, Gottsunda och Norby i söder över Eriksberg till Berthåga och Rickomberga i norr. Två tredjedelar av befolkningen här tillhörde arbetarklassen. Vidare hade tillkommit ett halvcentralt band med nybebyggelse: från Kungsgärdets småstugor över Stiftelsen Uppsalahems första bygge, Lasseby gårde i kvarteret Birka, till Sommarros flerfamiljshus. På ett visst avstånd från slott och domkyrka fanns en betydande arbetarbosättning väster om ån.

Men *merparten* av klassen bodde *öster om ån*, många faktiskt fortfarande mitt i stan. I nedre delen av Kungsängen tillhörde mer än två tredjedelar arbetarklassen. De levde i hus som nu betraktades som slum och saneringsmogna. Vid övre delen av Dragarbrunnsgatan var förhållandena likvärdiga. Svartbäcken präglades nästan lika starkt av arbetarklassen. Äldre delen av stadsdelen hade en mycket blandad bebyggelse, från ruffiga kåkar till enstaka patriciervillor. Yttre delen bestod helt av småstugor – vilket inte gjorde arbetarklassdominansen mindre, snarare tvärtom. I kvarteren väster om Svartbäcksgatan hade dock Uppsalahems andra bygge, Tunabackar, just uppförts. Mer än två tredjedelar där tillhörde arbetarklassen. Gamla Uppsala, med äldre egnahembebyggelse, hade en svag arbetarklassmajoritet.

De flesta arbetarna bodde dock *öster om järnvägen*. Klassen var starkare ansamlad här än i Svartbäcken. Från Höganäs och ner mot Vaksalagatan, med många nya bostadsrättshus, var andelen arbetare som i Svartbäcken. Söder om Vaksalagatan, bakom Vaksalaskolan, med mest något äldre bostadsrätter, var arbetarmajoriteten knapp men tydlig. Längre österut, mellan Väderkvärns- och Torkelsgatan, med mycket bostadsrätter, bland annat HSBs stora anläggning i kvarteret Liljan, var tre av fyra arbetare. I HSB-bebyggelsen söder om Strandbodkilen och i Almtunas småstugor dominerade

Folkhemmets bostäder Här Lindsbergsgatan i Sommarro (Eriksberg)

också arbetarklassen; mer än två tredjedelar tillhörde den. Mest koncentrerad i hela staden var klassen dock i Peterslund med omgivande kvarter: där var nästan fyra av fem arbetare.

Arbetarstaden tillhandahöll år 1950 ett blandat bostadsutbud. Detta hade dock sitt bestämda *mönster*: gamla och omoderna hyreslägenheter centralt i gamla kåkar, detsamma i stadens utkant; moderna småstugor och bostadsrättslägenheter, främst i stadens utkant. Här fanns också Lasseby gårde och Tunabackar, ett alldeles nytt inslag – moderna allmännyttiga hyreslägenheter. De stod där, för sig, som ett synligt bevis för folkhemmets bostadsambitioner. Öster om ån och särskilt öster om järnvägen hade arbetarstaden sin tyngdpunkt. Här hade arbetarrörelsen en självklar bas med röstsiffror på sällan under 60 procent och ibland över 75 procent. Stödet var knappast mindre i bostadsrättsområdena. I HSB-områdena var det snarast större.

Den nya arbetarstaden: Skomakargatan i Salabackar. Bilden från 1973; värmecentralens skorsten numera riven på grund av fjärrvärmeanslutning.

Arbetarstaden bestod dock av mer än bostäder. Trångboddheten pressade fortfarande ut en stor del av vardagslivet på gårdar och gator. Barnen fick till stor del leka utomhus, och ju större de blev, desto längre från hemmet förde de leken. Männen, särskilt de ensamstående, tillbringade en del av sin tid på de kaféer som var tämligen jämt spridda i arbetarstaden. Dessutom ägde en inte obetydlig del av hushållsarbetet rum utanför bostaden, åtminstone i den omoderna bebyggelsen. Dåliga förvaringsmöjligheter i lägenheterna gjorde att man fortfarande fick gå och handla varje dag; mjölkbutiker och andra livsmedelsaffärer fanns dock ofta runt hörnet. Skulle man gå på bio eller fackmöte fick man

dock bege sig till centrum – om man nu inte bodde där. *Stadslivet i själva arbetarstaden var i stort sett detsamma som på 30-talet*, även om arbetarstaden 1950 hade vuxit. Dock hade man nu litet mer pengar i fickorna – en ny tid hade faktiskt just tagit sin början.

Folkhemmets Uppsala

Mellan åren 1942 och 1947 etablerades i Sverige och i Uppsala en ny bostadspolitik som skulle bestämma byggandets inriktning åtminstone fram till 1980-talet. Därmed var det historiska arvets öde till stor del beseglat.

Välfärdsstaten, välfärdssamhället och folkhemmet är ord som ofta används synonymt. De hänger också tätt samman. Men välfärdsstat och välfärdssamhälle är internationellt kända företeelser, medan folkhemmet är knutet till just Sverige. Om något var speciellt med den svenska välfärdspolitiken decennierna efter kriget, så var det bostadspolitiken. Om något givit det svenska välfärdssamhället ett bestående ansikte så är det folkhemmets bostäder – så också i Uppsala. Även om folkhemmet idag hamnat i stöpsleven, så kommer flertalet av dess bostadsmiljöer att för lång tid finnas kvar. Efter kriget formades folkhemmets Uppsala.

Bostadspolitiska medel

Utan den nya bostadspolitiken hade knappast Sverige utvecklats från ett land med kanske den, näst Finland, lägsta bostadsstandarden i Västeuropa 1939 till landet med den kanske högsta standarden 1980. Förvisso gav efterkrigstidens goda konjunkturer förutsättningar för en väsentlig höjning av bostadsstandarden. Omfattningen av och inriktningen på denna genomgripande standardhöjning var dock en fråga för politiken.

Bostadspolitiken var en genuin skapelse av svensk socialdemokrati. Den var generell – inte selektiv – och därmed internationellt sett unik. Den gällde *hela* folket, inte bara dem vars behov marknaden inte kunde tillgodose. Den tog steget från den selektiva och särbehandlande fattigvården. Den gjorde det principiellt – och praktiskt. Nästan varje bostad som byggdes fram till och med 1980-talet formades av denna politik.

Den nya bostadspolitiken bestod av en lång rad politiska medel som reglerade bostadsmarknaden från såväl dess utbuds- som efterfrågesida. Utbudet styrdes genom förmånliga statliga lån med starka krav på hur bostäderna skulle utformas. Modern standard och rumsmått som tillät god möblering var krav. Lånereglerna gynnade allmännyttiga stiftelser, men också bostadsrätter. Det privata utrymmet kringskärs när det gällde förvaltning av bostäder – inte minst genom hyresregleringen från 1942, trettio år senare ersatt med bruksvärdeshyror som gjorde allmännyttan hyresledande. Utan hyresregleringen hade varje ökning av efterfrågan kunnat mötas med hyreshöjningar istället för nyproduktion. Så blev det nu inte. Produktionen kom dock att skötas av privata byggföretag. I Uppsala lät Stiftelsen Uppsalahem Diös bygga nästan allt åt sig. Från efterfrågesidan reglerades bostadsmarknaden genom barn- och familjebostadsbidrag. Problemet var ju inte minst att göra det möjligt för dem med många barn att efterfråga en större bostad utan att hänvisa dem till barnrikehus. Den trygghet som den generella socialpolitiken gav betydde mycket för att folk skulle våga ta språnget till en modern och större bostad.

I Uppsala fanns redan ett starkt HSB. Stiftelsen Uppsalahem bildades direkt efter kriget. På kort tid, ca fem år, uppfördes tre områden som vittnade om de nya bostadspolitiska ambitionerna. Först i Lasseby gårde, sedan i Tunabackar och Salabackar, skapades omsorgsfullt bostadsmiljöer som gav mer än en modern och rymlig bostad. Här fanns också tvättstugor och vävrum, lekplatser och butiker. Dessa områden utformades för att visa att den politiskt ledda bostadspolitiken var överlägsen den privata.

Bostadsrevolutionens mått

Ett kvarts sekel efter den sociala bostadspolitikens genombrott kan vi se vidden av folkhemmets bostadsrevolution. Först då hade de flesta tagit sig över den tröskel man stod inför vid krigsslutet.

År 1970 fanns i Uppsala 52 415 lägenheter – av dem låg drygt 40 268 i själva tätorten Uppsala (den senare siffran är mer direkt jämförlig med Uppsala år 1945). Bara drygt en fjärdedel av dessa var från tiden före 1940, till stor del från mellankrigstiden. Bostadsrättsandelen hade inte ökat utan var oförändrad sedan 1945. En tredjedel var hyreslägenheter – en betydlig nedgång. Högst hälften av hyreslägenheterna var allmännyttiga. Var sjätte lägenhet ägdes av allmännyttan i Uppsala 1970, en liten andel, men en kraftig ökning sedan 1945. En fjärdedel var självägda småhus. Trots dessa starka förskjutningar i ägandestrukturen, så bestod Uppsalas svenska särart.

Särarten bestod, men skillnaderna mot våra tre jämförelsestäder hade minskat. Till stor del får det skrivas på den generella bostadspolitikens konto. Andelen bostadsrätter var klart lägre i Västerås och mycket lägre i Jönköping och Gävle. Samtidigt var Uppsalas stock av allmännyttiga lägenheter relativt liten jämfört med Västerås och Gävles, där var fjärde lägenhet nu var allmännyttig, men

jämbördig med Jönköpings. Uppsalas andel självägda småhus var obetydligt högre än Västerås, något lägre än Gävles och klart lägre än Jönköpings (som hade förhållandevis många tvåfamiljehus). Sedan tjugotalets början ser vi en klar tendens i alla fyra städerna att hyresboendet minskar, trots allmännyttans ökande betydelse, medan bostadsrätt och egnahem blir boendeformer för allt fler.

Bygglag hos Diös i en paus under bygget av Salabackar. Lagbasen Elis Söderberg två från höger i bakre raden. Ur Maud Söderbergs album.

Lägenheterna blev samtidigt fler och påtagligt större. Parallellt har skillnaderna i bostadsstock mellan Uppsala och de tre jämförelsestäderna minskat i betydande grad. Med knappt en av tio lägenheter mindre än 1 rok hade visserligen Uppsala en högre andel verkligt små lägenheter än Västerås och Gävle och en mycket högre andel än Jönköping (5 procent). Skillnaderna i fråga om *större lägenheter* (3 rok eller större) var nu tämligen liten. Samtidigt utgjorde kategorin *minst halva bostadsstocken*! Ett mått på bostadsrevolutionen. Inte heller i andel 1 rok- (drygt en på tio) eller 2 rok-lägenheter (drygt var fjärde) urskilde sig Uppsala. Ett annat mått på bostadsrevolutionen är detta: på 25 år minskade andelen *små lägenheter* (1 rok eller mindre) *från hälften till en femtedel*. Ett rum och kök-normen var nu definitivt bruten i arbetarklassen.

Ett tredje mått är modernitetsgraden. Få var tvungna att bo omodernt. Tvärtom kunde man säga att omoderna och därmed billiga lägenheter började bli en bristvara just omkring år 1970 – kulmen för miljonprogrammet. (En miljon lägenheter skulle byggas i landet mellan 1965 och 1974. I efterhand kom detta bostadspolitiska beslut, vars målsättning faktiskt uppnåddes, att kallas för “miljonprogrammet”.) *Nästan samtliga* lägenheter (85 procent) var nu *fullt moderna*, med dusch eller bad, centralvärme, wc, vatten och avlopp. Bostadsrevolutionen innebar en rejäl standardförbättring.

Vad denna betytt för våra vardagsvanor är svårt att överskatta. Mångahanda av vardagens förtretligheter var övervunna. Hushållsarbetet och hemmets skötsel underlättades väsentligt – av betydelse inte minst för kvinnorna. Vidare blev det nu möjligt att i en helt annan utsträckning än tidigare vara hemma och göra olika saker – bostadsutrymmet tillät det.

Problemen var ändå inte avskaffade. Trångboddheten var inte helt övervunnen. Ett hushåll på hundra var nu trångbott enligt 1940-talets norm. Det kan verka obetydligt, men motsvarade sju procent av alla hushåll med tre eller fler barn under 18 år. Med alla sannolikhet förekom detta främst i arbetarklassen. 1940-talets ambitioner var nu *nästan* uppnådda. Frågan gällde dock vad som skulle räknas som trångboddhet. Förväntningarna hade höjts parallellt med välståndet. En ny trångboddhetsnorm stod för dörren: två boende per rum, kök och vardagsrum oräknat. År 1970 var vart sjunde hushåll trångbott enligt den nya normen.

Den förändrade arbetarstaden

Denna väldiga förändringsvåg hade arbetarklassens bostäder som sitt främsta mål, men den fick betydande konsekvenser även för själva arbetarstadens *omfattning och innehåll*. Till arbetarstaden fördes nu inte bara en rad nya områden, utan därifrån försvann också en rad äldre bostättningar. Så krympte arbetarstaden antingen genom att dessa områden togs i besittning för andra ändamål, som regel efter rivning, eller genom att andra klasser flyttade in i betydande omfattning, inte sällan efter rivning och nybebyggelse. Låt oss se hur arbetarstaden vuxit och förändrats från 1950 till 1970. Efterkrigstidens utveckling i folkhemmets tecken kan ju sägas ha kulminerat någon gång i 1970-talets början. Samtidigt blir det nödvändigt med en del utblickar fram mot 1980-talet.

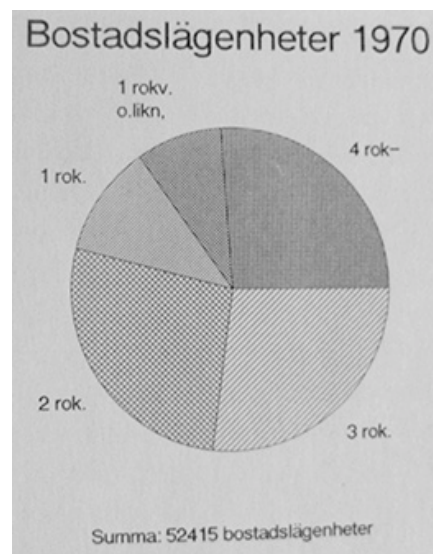
Inte oväntat bestod det delade Uppsala och arbetarstaden med det. Fortfarande bodde merparten av stadens arbetarklass öster om ån. Genom utbyggnaden av i tur och ordning Salabackar, Kvarngärdet, Gränby, och Löten utvidgades arbetarstaden österut. Särskilt Salabackar fick en stark dominans av arbetarklass. Mer än två tredjedelar av befolkningen tillhörde arbetarklassen. I områdets norra del låg andelarna än högre. Dels gällde det stiftelsen Uppsalahems tredje flaggskepp, minst lika genomtänkt och omsorgsfullt utformat som Tunabackar, uppfört norr om Källparken, under 1950-talets första år. Dels gällde det "Sveriges största bostadshus", Gröna gatan, byggt några år senare, söder om Källparken, men med bostadsrätter. Här fanns nu stadens mäktigaste ansamling av arbetare – inte i Petterslund, som snart skulle vara helt borta. Ett talande mått på folkhemmets bostadsomdaning.

I de med 1960-talet uppförda områdena Kvarngärdet, Gränby, och Löten blev arbetarna något färre, men i de delar som Stiftelsen Uppsalahem lät bygga, var över sex personer av tio arbetare. I Gränbys södra del, med bostadsrätter, låg andelen något lägre. I de äldre delarna av den östra arbetarstaden, till förvånande stor del bestående av bostadsrätter, bodde fortfarande framför allt arbetare. I Fålhagen var tre av fem arbetare, med mindre variationer, något fler i de HSB-dominerade delarna, något lägre i de övriga. Norr om Vaksalagatan var andelen obetydligt lägre. Jämfört med tjugo år tidigare innebar detta en viss uttunning.

Kanske förebådade den det starka medelklassinflöde som snart skulle börja i området bakom Centralen, vilket knappast var oväntat. Befolkningen hade åldrats, och en ny generation tog över. Läget var attraktivt för den moderna medelklass som vågade sig både över ån och järnvägen. Samtidigt släpptes marknadskrafterna in i handeln med bostadsrätter en bit in på 1970-talet, parallellt med småhusvågen efter miljonprogrammet. Två tecken på att bostadspolitiken nu började förlora initiativet till marknaden.

Decennierna efter kriget innebar en *tydlig förskjutning av den öst-västliga klassgränsen*, från ån till järnvägen och sedan vidare österut. Detta började med den genomgripande omvandlingen av Uppsalas centrumkvarter. Här revs och byggdes nytt som aldrig tillförne. Många gamla och dåliga bostäder – och arbetsplatser – försvann och gav plats åt affärer och kontor. Men i Kungsängen byggdes det också nya bostäder. En stadsomvandling som HSB kan sägas ha gått i spetsen för. Här bosatte sig i första hand inte arbetare. Med omvandlingen av det gamla Dragarbrunn blev inte många arbetare kvar mitt i staden. Samtidigt blev hela Uppsalas arbetarstad fattigare på träffpunkter och nöjesställen.

Svartbäcken, med sin med tiden allt mer speciella blandning av bostäder, bestod ännu som ett område tydligt dominerat av arbetarklassen. Sex av tio var här arbetare, tämligen jämnt spridda över stadsdelen. Men Svartbäcken skulle gå en utveckling till mötes i mycket liknande Fålhagens.

I Svartbäcken och de östra stadsdelarna bestod och utvidgades således arbetarstaden. Väster om ån var förändringarna mer påtagliga. I norr stod det gamla Eriksdal inför nya tider. Diös byggde här snart nya radhus. Många arbetare hade flyttat, och mer tillfälliga hyresgäster kommit i deras ställe, som studenter. Arbetarandelen var blott något över hälften. Alla skillnader till trots gällde det senare också på andra sidan Börjegatan, i Stabby – en god exponent för folkhemmets byggande. Längre söderut bestod arbetarstaden på Sommaro och Kungsgärdet – även om den också här hade börjat tunnas ut, som i Fålhagen. Nästan tre av fem var här ännu arbetare. Med bebyggelsen i Eriksberg hade arbetarstaden dock vidare *expanderat* väster om ån – särskilt med Stiftelsen Uppsalahems hyreshus. Arbetartätheten var där ungefär densamma som i stora delar av “den gamla” arbetarstaden, alltså två på tre.

I söder hade Gottsunda just börjat byggas, några kvarter var färdiga år 1970. Hit hade arbetarstaden nu kommit. Den kritik som vid denna tid bröt fram mot miljonprogrammets bostäder drabbade som regel ett speciellt område i varje medelstor stad. I Jönköping Råslätt, i Västerås Vallby och i Gävle Sättra. I Uppsala blev det Gottsunda. Området var fullt utbyggt kring 1980. Då hade medelklassen till stor del övergivit stadsdelen, liksom många i den svenskfödda arbetarklassen. Här finns idag en stor del av stadens moderna arbetarklass – invandrare och flyktingar. I Gottsunda finns nu människor från hela världen. Dessa bor visserligen på skilda ställen i Uppsala, men mer koncentrerade i Gottsunda än någon annanstans i staden. Med dem har arbetarstaden fått ett nytt inslag.

Gottsunda i början av 1970-talet. Centrumanläggningen under byggnad i bildens övre del. Foto Sture Foto.

1970 hade de kringliggande landskommunerna runt Uppsala just inkorporerats. Även om ingen av dessa kommuner eller orter kan sägas vara en del av arbetarstaden, så fanns trots en stark bondedominans några arbetardominerade samhällen: Vattholma och Skyttorp i norr, delar av Knivsta i söder. Det var också allt. Kommunsammanslagningarna förbättrade inte det sociala underlaget för arbetarrörelsen i Uppsala. De blev dock viktiga genom att det till stora delar var i Knivsta, Bälinge och Storvreta som 1970-talets småhusvåg ägde rum.

Idag ser vi till fullo resultatet av stadens förändring sedan 1970-talets början. Arbetarstaden har förskjutits ut från centrum, som mer och mer har tagits över av medelklass. Detsamma gäller för de nya småhusområdena “på andra sidan slätten”, även om Storvreta har en något mer folklig profil. Arbetarstadens kärna ligger i den gamla stadens ytterområden, i öster och söder, i 1960-talets och det tidiga 1970-talets bostadsområden.

Samtidigt har innehållet och livet i arbetarstaden förändrats. Man bor, men arbetar inte där. Livet har dragit sig inomhus, från kaféerna och gatorna till hemmen, där man nu har både tid och plats att göra allehanda saker. Det är möjligt att med saknad se på en äldre tids mer pulserande liv mellan husen. Men trångboddheten var en förutsättning för det, en uttalad skillnad mellan manliga och kvinnliga världar en annan. Nu har männen till stor del kommit hem.

Referenser

Uppgifter om bostadsstockens sammansättning, standard och användning finns i Sveriges Officiella Statistik. Här har jag systematiskt använt Allmänna bostadsräkningen år 1920; Bostäder och hushåll. Enligt allmänna bostadsräkningen år 1945; Folk- och bostadsräkningen 1970. Del 6 & 9. Till viss användning har också kommit motsvarande material från år 1939, publicerat i Bostadssociala utredningens första slutbetänkande, SOU 1945: 63, kap. 9. Karl Arvid Edins avhandling *Arbetarbefolkningens bostadsförhållanden i Uppsala* (Uppsala 1910) är en typ av källa från sen förkrigstid som finns bara för ett fåtal städer i landet. Bebyggelsens och bostadsbyggandets historia fram till 1950/60 skildras noggrant av Carl Erik Bergold i *Bostadsbyggande i Uppsala 1900 – 1950* (Uppsala 1985) och *Uppsala. Stadsbyggande 1900 – 1960* (Uppsala 1989). Översiktligt om folkhemmets bostäder och stadsplanering, min och Eva Sandstedts *Välfärdsstat och byggande* (1993, urspr. Publ. 1981). Om staden på tröskeln till folkhemmet, se särskilt Ivar Ekstedt, Sven Löfberg & Sten Rudberg *Stadsgeografiska studier över Uppsala* (Uppsala 1944). Arbetarstadens rumsliga utbredning har jag rekonstruerat med hjälp av valstatistiken från 1932, 1940, 1950 och 1970 (de förra riksdagsval, de senare kommunalval) utgående från ett antagande om klassröstning (andelen socialiströster = andelen arbetarklass). Antagandet är i högsta grad rimligt för den period, 1930 – 1970, som här är aktuell. Valresultatet valdistrikt för valdistrikt är lättast åtkomligt i U.N.T. Dagen efter respektive val. Nyckel till valdistriktens aktuella avgränsning finns i stadsfullmäktiges tryck. Dessa innehåller vidare de olika kommunala nämndernas årsberättelser; här har jag särskilt utnyttjat hälsovårdsnämndens berättelser. Till livet i arbetarstaden och dess bostäder har ett flertal källor varit av värde. Inte minst gäller det den studiecirkel som ingår i det här bokprojektet samt de livshistorier som därvid också insamlats. Givande är vidare Allan Andersson m.fl.: *Fröken, får jag betala! Kaféliv i Uppsala på 1930-, 40- och 50-talen* (Uppsala 1987), samt en serie artiklar av Aldes Andersson publicerade i U.N.T. (23/2, 6/6 & 7/6 1991; 26/6 & 9/7 1992).